

Питання обчислення термінів чинності підписки про невиїзд в Україні

І.В. Тарасова
старший викладач
кафедри
кримінально-правових
дисциплін,
ВНЗ «Університет
економіки та права
«КРОК»

У цій статті порушується питання визначення початку та закінчення строків чинності підписки про невиїзд. Досліджується та аналізується судова практика стосовно вказаної проблематики.

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с определением начала и окончания сроков действия подписки о невыезде. Исследуется и анализируется судебная практика касательно указанной проблематики.

This article discusses the issues involved in determining the start and end dates of the subscription on their own recognizance. Researched and analyzed case law regarding this perspective

Ключові слова: засоби кримінально-процесуального примусу, запобіжні заходи, не пов'язані з позбавленням волі, підписка про невиїзд, строк чинності запобіжних заходів, обчислення терміну чинності підписки про невиїзд, зміна запобіжних заходів.

Постановка проблеми

На сьогодні в Україні підписка про невиїзд є найбільш розповсюдженим запобіжним заходом, але досі навіть у науці кримінального процесу цьому засобу кримінально-процесуального примусу приділяється недостатньо уваги. Однак, незважаючи на те, що цей запобіжний захід є відносно м'який та простий в юридичному оформленні, зустрічаються випадки, коли підписка про невиїзд застосовується з порушенням норм Кримінально-процесуального кодексу України та законних прав особи, що підозрюється (обвинувачується) у вчиненні злочину.

Гуманізація кримінального процесу вимагає поважного ставлення до особи – суб'єкта кримінально-процесуальних правовідносин. Порушення норм кримінально-процесуального законодавства при застосуванні запобіжних заходів, в тому числі при застосуванні підписки про невиїзд, не завжди пов'язано з легковажним ставленням з боку правоохоронних органів, в більшості випадків до цього призводить відсутність у законодавстві чітко прописаного механізму реалізації прав усіх учасників процесу,

які вступають в правовідносини при застосуванні будь-якого із запобіжних заходів.

Одним із найбільш проблемних питань є обчислення термінів чинності запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі. Правильне та своєчасне застосування, зміна або скасування запобіжного заходу сприяє досягненню завдань кримінального судочинства з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності, і жоден невинний не був покараний [1, ст. 2]. Саме тому правильне обчислення терміну чинності підписки про невиїзд є реалізацією гарантій захисту прав підозрюваного (обвинуваченого), що безумовно підвищить правоохоронний статус органів та осіб, які застосовують такий вид примусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням загальних питань застосування запобіжних заходів займалися багато видатних науковців, серед яких І.Л. Петрухін, В.М. Коркунов, З.З. Зінатулін, З.Д. Єнікєєв, М.І. Капінус, В.А. Михайлов, М.М. Михеєнко, А.П. Рижов, В.М. Тертишник,

Н.В. Щедрин та ін. Більш детально у своїх роботах тему підписки про невиїзд розглядали наступні автори: Ю.Д. Лівшиц, Л.К. Трунова, Є.Г. Василюва, Н.В.Ткачова.

Проте, виходячи з аналізу наукової літератури, присвяченої запобіжним заходам, можливо зробити висновок, що фундаментальні наукові дослідження не розглядають проблеми термінів чинності підписки про невиїзд. Крім цього, більшість існуючих фундаментальних робіт з цієї теми виконано російськими вченими, а відтак вони не враховують соціально-правові аспекти сучасної України.

Невирішені частини загальної проблеми

Сьогодні в науці кримінального процесу неодноразово порушувалось питання визначення строків чинності запобіжних заходів, але розглядаються загальні положення та питання строків тримання під вартою та затримання. Законодавство України не надає визначення обмеження термінів чинності запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, та тих обмежень прав та свобод особи, які з цим пов'язані [1].

Формулювання цілей статті

Мета статті – визначити основні проблеми, які виникають у зв'язку з невизначеністю строків чинності запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі. Запропонувати порядок обчислення терміну чинності підписки про невиїзд у кримінальному процесі України.

Вклад основного матеріалу дослідження

Примус, як форма впливу на особистість, не є постійним явищем, в тому числі і в кримінальному процесі. Більшість засобів кримінально-процесуального примусу мають обмеження в часових термінах, навіть покарання обчислюється певними строками [1, ст. ст. 106, 155, 156]. Але аналіз Кримінально-процесуального кодексу України показав, що в ньому немає чіткого визначення строків дії запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі.

Обмеження стосовно строків має лише тримання під вартою та затримання, але цього не достатньо, обмеження повинні мати і запобіжні заходи, які не пов'язані із позбавленням волі [1, ст. ст. 106, 155, 156].

Питання обчислення термінів чинності запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі в Україні, охоплює момент початку та момент закінчення дії примусу, який використовується під час застосування певного виду запобіжних заходів. Оскільки підписка про невиїзд є запобіжним заходом, не пов'язаним із позбавленням волі, то вона застосовується згідно із загальними правилами застосування будь-яких видів запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, але має при цьому певні особливості.

Зокрема, підписка про невиїзд є засобом психологічного впливу на особу та обмежує соціальні можливості підозрюваного (обвинуваченого, підсудного, засудженого) [2]. У випадках застосування підписки про невиїзд особа перебуває у стані соціально-психологічного обмеження без фізичного впливу, тому, як відзначає видатний радянський процесуаліст І.Н. Петрухін, застосування такого запобіжного заходу: «...не супроводжується грубим фізическим насильством над особою» [3, с. 81]. Але при цьому не можна ігнорувати таку форму примусу та ставитись до неї, як до несуттєвої, якщо не має фізичного насильства, тим більше, що для багатьох осіб психологічний вплив є дуже серйозним тиском на їх свідомість.

Проблеми визначення чинності у часі підписки про невиїзд в кримінальному процесі України охоплює з'ясування моменту початку (прийняття рішення про застосування) та усвідомлення моменту закінчення дій правових обмежень, які особа зобов'язана виконувати в разі застосуванні до неї підписки про невиїзд. Процесуальний початок чинності підписки про невиїзд складається із прийняття, уповноваженою особою, рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді підписки про невиїзд та оформлення його постановою про об-

рання підписки про невиїзд, а також підписання самим підозрюваним (обвинуваченим) спеціального документа – підписки про невиїзд.

Момент початку чинності підписки про невиїзд не викликає сумніву. За загальним правилом підписки про невиїзд набирає законної сили з дня відібрання, тобто з дати фактичного підписання підозрюваної (обвинуваченої) особою підписки про невиїзд. Хоча Кримінально-процесуальний кодекс України не говорить про обов'язковість відібрання підписки відразу з винесенням постанови про обрання запобіжного заходу, в той же час, у кодексі відсутні вказівки про можливість відібрання підписки про невиїзд в інший день від дати винесення постанови про обрання запобіжного заходу або заборону таких дій [1]. Слід урозуміти, що підписки про невиїзд починає діяти після підписання самої підписки, але тільки в разі законного та своєчасного винесення постанови про застосування такого виду запобіжного заходу.

Відсутність чіткого визначення у законодавстві України правила відібрання підписки про невиїзд в день винесення постанови про застосування запобіжного заходу призводить до різної практики реалізації цього положення в правоохоронних органах України [4]. Наприклад, трапляються випадки, коли в матеріалах справ є постанова про обрання в якості запобіжного заходу підписки про невиїзд, але сама підписка відсутня, що ставить під сумнів факт застосування такого запобіжного заходу [4]. Також викликає сумнів законність застосування підписки про невиїзд, коли в матеріалах справи є підписки, але відсутня постанова про обрання його запобіжного заходу. І в тому і в іншому випадку це означає, що насправді підозрюваний (обвинувачений) є особою, до якого не застосовано запобіжний захід.

Існують й інші випадки незбігу дати винесення рішення про застосування і дати фактичного підписання підписки про невиїзд на стадії досудового розслідування. Таке трапляється, коли суд-

дя, відмовивши у задоволенні подання про застосування запобіжного заходу – взяття під варту, своєю постановою обирає інший вид запобіжного заходу, як правило, підписку про невиїзд [4]. Такі випадки непоодинокі, та оскільки в законодавстві України відсутній механізм юридичного оформлення самої підписки про невиїзд у таких умовах, то виникають питання практичного характеру: хто повинен відбирати саму підписку про невиїзд, в який термін її оформлювати, потрібно чи ні складати окремо постанову про застосування підписки про невиїзд?

Відтак, після відмови суду в застосуванні взяття під варту та обрання до особи підписки про невиїзд процесуальне право на відібрання самої підписки належить судді. Існують випадки, коли підписку відбирає секретар суду, але це не відповідає нормам Кримінально-процесуального кодексу України, оскільки секретар суду не має процесуальних повноважень на такі дії. На нашу думку, практика відібрання в таких випадках підписки про невиїзд слідчим, який проводить розслідування у цій кримінальній справі, є більш прийнятною, оскільки в подальшому на слідчого лягає обов'язок з нагляду за виконанням умов підписки про невиїзд обвинуваченим.

Положення про процесуальний порядок оформлення підписки про невиїзд у разі відібрання її судом на стадії досудового розслідування (при відмові у задоволенні подання про застосування взяття під варту) потребує окремого законодавчого закріплення. Таке положення повинно виходити із того, що в разі обрання підписки про невиїзд за рішенням суду (після відмови у застосуванні взяття під варту), слідчим, яким ведеться провадження по справі, необхідно виносити постанову про обрання запобіжним заходом підписки про невиїзд. У постанові слідчого про застосування підписки про невиїзд в якості підстав для обрання цього запобіжного заходу необхідно робити посилання на рішення суду про відмову у застосуванні взяття під варту та обрання як запобіж-

ного заходу підписки про невіїзд. Крім цього, не виключається необхідність вказувати загальні підстави для застосування запобіжного заходу до особи підозрюваного (обвинуваченого). Таку постанову слід виносити протягом доби від дати прийняття судового рішення про застосування замість взяття під варту підписки про невіїзд та надати роз'яснення змісту обраного запобіжного заходу та прав і обов'язків обвинуваченого, які він має в разі застосування до нього підписки про невіїзд.

Суддя при винесенні рішення про відмову у задоволенні подання про застосування взяття під варту та обрання підписки про невіїзд повинен роз'яснити обвинуваченому, що такий запобіжний захід набуває чинності з моменту оголошення судом відповідного рішення, але слідчому надається право на юридичне оформлення процесуального рішення протягом доби.

На підставі судового рішення слідчий, у провадженні якого знаходиться ця справа, виносить протягом доби (від дати прийняття судового рішення) мотивовану постанову про обрання в якості запобіжного заходу підписки про невіїзд, а підозрюваний (обвинувачений) повинен з'явитися до слідчого для підписання підписки про невіїзд. Ця постанова оголошується підозрюваному (обвинуваченому) разом із роз'ясненням змісту обраного до нього запобіжного заходу та правами і обов'язками, після чого підозрюваний (обвинувачений) підписує підписку про невіїзд. Якщо слідчий протягом доби не оформив обрання підписки про невіїзд, цей запобіжний захід вважається скасованим. Якщо особа, у провадженні якої знаходиться кримінальна справа, вважає за необхідне застосування іншого запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі, це не відміння право даної посадової особи на застосування будь-якого запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі у загальному порядку.

У науці кримінального процесу в Україні існує загальна думка, що запобіжні заходи, які не пов'язані з позбавлен-

ням волі, діють, доки в них не зникне необхідність [5]. Це положення виходить із аналізу змісту чинного Кримінально-процесуального кодексу України, а саме: термін чинності будь-якого із запобіжних заходів залежить від того, чи зберегли свою силу обставини, якими обумовлювалось застосування того або іншого запобіжного заходу [1, ст. 165]. Однак питання стосовно закінчення строків чинності запобіжного заходу є дискусійним в наукових колах не тільки в українських науковців, але і в російських, оскільки обидві держави мають схожу систему кримінального судочинства. Так, роз'яснення Конституційного суду Російської Федерації говорить, що граничний термін попереднього слідства, в ході якого допускається дія підписки про невіїзд, обмежена лише строками давності [7, с. 87]. Те ж саме положення існує і в кримінальному процесі України, відтак у межах термінів провадження розслідування кримінальної справи та судового розгляду підписки про невіїзд діє протягом всього часу, доки не буде винесено постанову про скасування або зміну цього запобіжного заходу.

Стосовно підписки про невіїзд професор В.В. Назаров говорить, що вона має силу аж до виконання вироку або ж якщо виникли підстави для відміни повністю чи зміни її на більш суворий запобіжний захід [6, 162]. Таким чином, чинність підписки про невіїзд розповсюджується на весь час провадження досудового слідства та судового розгляду, якщо вона під час провадження по справі не була замінена на взяття під варту, що підтверджує думку про те, що термін чинності підписки про невіїзд не має часового обмеження.

П. 4 ст. 165 Кримінально-процесуального кодексу України говорить, що запобіжний захід скасовується, коли зникає необхідність у його застосуванні [1, ст. 165]. Скасування можливо в разі не підтвердження «фактичних даних» про спроби підозрюваного (обвинуваченого) ухилитися від правосуддя, оскільки для застосування запобіжного заходу це є загальні підстави [1, ст.

148]. Але кодекс не містить механізм перевірки такого положення, тобто ані підозрюваний (обвинувачений), ані його захисник не має засобів для доведення того, що особа (підозрюваний) виконує процесуальні рішення, не порушує процесуальні норми, не перешкоджає встановленню істини у справі, не продовжує злочинну діяльність та не збирається ухилитися від слідства чи суду. Саме при підтвердженні даних положень підозрюваний (обвинувачений) має право на скасування запобіжного заходу або заміну його на письмове зобов'язання про явку на виклик особи, що проводить дізнання, слідство або до суду. Відповідно до цього положення, посадова особа, у провадженні якої знаходиться кримінально справа, повинна скасовувати запобіжний захід у вигляді підписки про невиїзд або замінити його на письмове зобов'язання про явку, якщо нема підстав (фактичних даних) вважати, що підозрюваний (обвинувачений) в подальшому при провадженні по справі буде ухилитися від правосуддя. У випадках скасування підписки про невиїзд вона втрачає чинність з моменту винесення постанови про скасування запобіжного заходу у вигляді підписки про невиїзд та оголошення даної постанови підозрюваному (обвинуваченому).

Вивчаючи матеріали судової практики, було виявлено декілька видів порушень загальних правил застосування підписки про невиїзд, які пов'язані із дотриманням строків при застосуванні такого виду запобіжних заходів [4]. Порушення правил відносно строків дії запобіжних заходів починається із порушень строків пред'явлення обвинувачення. На практиці часто зустрічаються випадки, коли слідчі, в разі застосування запобіжного заходу до підозрюваного, порушують строки пред'явлення обвинувачення [4]. У ч. 4, ст. 148 Кримінально-процесуального кодексу України сказано, що у випадках застосування запобіжного заходу до підозрюваного йому повинно бути пред'явлено обвинувачення не пізніше 10 діб з дати застосування запобіжного заходу, інак-

ше запобіжний захід скасується [1, ст. 148]. Така норма права, за відсутності належного контролю з боку захисників підозрюваного (приблизно в 70% від загальної кількості застосування підписки про невиїзд), реалізується слідчими з порушенням строків, вказаних у ст. 148 Кримінально-процесуального кодексу України [1].

Порушення строків пред'явлення обвинувачення, в разі обрання підписки про невиїзд до підозрюваних, порушує не лише норми законодавства, але й принцип невинуватості, тому це може бути та повинно бути оскаржено за загальними правилами оскарження дій слідчого [1, ст. 234].

Проблеми обчислення термінів чинності підписки про невиїзд в кримінальному процесі України не обмежуються проблемами дотримання строків пред'явлення обвинувачення. Як уже говорилося вище, обмеження строків чинності підписки про невиїзд законом не передбачено, але немає сумніву, що після закінчення досудового розслідування водночас закінчується строк чинності запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі, який обирався слідчим для обвинуваченого.

Згідно з чинним кримінально-процесуальним кодексом України питання про обрання, зміну або скасування запобіжних заходів вирішуються на початку кожної стадії кримінального процесу, але на практиці це відбувається формально [8]. Тому до Кримінально-процесуального кодексу України треба внести зміни до ст. 165 із зазначенням, що запобіжний захід, не пов'язаний із позбавленням волі, при застосуванні його на досудових стадіях кримінального процесу втрачає чинність при попередньому розгляді справи суддею. В разі застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі на судових стадіях, такий запобіжний захід втрачає чинність при набутті вироку законної сили, якщо раніше його не було замінено чи скасовано. Відповідно, чинність підписки про невиїзд буде обмежена відповідно до запропонованих вище правил.

Проблеми, пов'язані з визначенням чинності підписки про невіїзд, породжують ще одне питання, а саме: вплив зміни особі процесуального статусу на прийняття рішення про зміну чи скасування, або залишення без зміни раніше обраного запобіжного заходу. Так, наприклад, підписки про невіїзд повинна втрачати чинність після винесення постанови про притягнення особи в якості обвинуваченого, якщо вона була обрана до підозрюваного. Оскільки зміна особі процесуального статусу говорить про те що особа, яка проводить розслідування, має достатньо доказів, що підтверджують причетність особи до здійснення злочину, тому це можна розглядати як підставу для застосування іншого запобіжного заходу, який більшою мірою відповідатиме обставинам справи. Тому після зміни особі процесуального статусу необхідно знову вирішувати питання правомірності застосування підписки про невіїзд або необхідності змінити раніше обрану підписку про невіїзд на інший запобіжний захід.

Висновки

У процесі проведеного дослідження автор дійшов висновку, що при застосуванні запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, в тому числі й підписки про невіїзд, необхідно враховувати, що всі види запобіжних заходів обмежують права особи, вина якої у вчиненні злочину ще не доведена судом. Тому чіткого законодавчого визначення потребують не лише з'ясування моменту початку та закінчення чинності підписки про невіїзд, а ще і правила реалізації та дотримання цих правил та термінів чинності підписки про невіїзд у кримінальному процесі України.

Системний аналіз матеріалів судової практики показав, що твердити про обмеження чинності запобіжного заходу у вигляді підписки про невіїзд можливо переважно в розрізі введення у законодавство обмежень певними юридичними обставинами. Автор пропонує юридичними обставинами, які обмежують чинність підписки про невіїзд,

вважати: 1) зміну особі процесуального статусу, 2) надходження кримінальної справи з обвинувальним висновком до судді на попередній розгляд.

У роботі запропоновано механізм застосування підписки про невіїзд в разі відхилення судом подання про застосування взяття під варту, який складається із:

1) винесення суддею рішення про відмову у задовольненні подання про застосування взяття під варту та обрання підписки про невіїзд;

2) винесення слідчим, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа, за якої надійшло подання на застосування взяття під варту, постанови про обрання до підозрюваного (обвинуваченого) підписки про невіїзд;

3) підписання підозрюваним (обвинуваченим) підписки про невіїзд.

Запропонований механізм юридичного оформлення підписки про невіїзд на стадії досудового слідства, в разі прийняття судом рішення про відмову у задовольненні подання про застосування взяття під варту та обрання підписки про невіїзд, має на меті позбавлення розбіжностей у практичній реалізації судами та слідчими норм права щодо застосування підписки про невіїзд.

Пропонуємо ч. 4 ст. 148 Кримінально-процесуального кодексу України викласти в наступній редакції та доповнити ст. 148 ч. 5: *«При застосуванні запобіжного заходу до підозрюваного обвинувачення йому повинно бути пред'явлено не пізніше десяти діб з моменту застосування запобіжного заходу. Якщо в цей строк обвинувачення не буде пред'явлене, запобіжний захід вважається скасованим.»*

Строк дії запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі, починається з моменту ознайомлення підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого з постановою про застосування щодо нього запобіжного заходу і роз'яснення змісту обраного запобіжного заходу та дії до моменту зміни ним процесуального статусу, якщо раніше запобіжний захід не було змінено чи скасовано».

Список використаних джерел

1. *Кримінально-процесуальний кодекс України, зі змінами і доповненнями станом на 10.12.2010 р.* // Відомості Верховної Ради. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.
2. *Кудин Ф.М.* Принуждение в уголовном судопроизводстве / Ф.М. Кудин. – Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1985 – 136 с.
3. *Петрухин И.Л.* Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение: Общая концепция. Неприкосновенность личности / И.Л. Петрухин. – М. : Наука, 1985 – 239 с.
4. *Матеріали архіву Дніпровського районного суду м. Києва за 2008 р.*
5. *Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної.* – Харків : Право, 2010. – 608 с.
6. *Кримінальний процес : навч. посібник / В.В. Назаров, Г.М. Омеляненко.* – [вид. 2-е, доп. і переробл.]. – К. : Атіка, 2007. – 587 с.
7. *Ткачева Н.В.* Меры пресечения, не связанные с заключением под стражу, в уголовном процессе России : монография / науч. ред. А.В. Кудрявцева / Н.В. Ткачёва. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2004 – 192 с.
8. *Тертишник В.М.* Научно-практический комментарий к Кримінально- процесуальному кодексу України / В.М. Тертишник. – К. : А.С.К., 2007. – 1057 с.